

GENEL BİLGİ

Resmi adı:	Fas Krallığı
Yönetim Şekli	Anayasal Monarşi
Devlet Başkanı	Kral VI. Muhammed
Yüzölçümü	446,550 km ²
Nüfusu	31, 968, 361 (Temmuz 2011 tahmini)
Okuma yazma oranı	%52,3
İklim	Akdeniz
Konuşulan Diller	Arapça, Fransızca, Berberi
Başlıca Şehirler	Rabat, Kazablanka, Fes, Marakeş
Para Birimi	Fas Dirhemi (MAD)
Zaman Dilimi	GMT+0
Kur:	1 ABD Doları = 8.42 MAD

Fas'ta 30 Ocak 2011'de başlayan protestolar sonucunda Kral Mohammed anayasal reformların gerçekleştirileceği açıklamasının ardından aynı yılın Ağustos ayında bir dizi yeni sivil hak ve özgürlüklere yönelik anayasal garantiler getiren değişiklikler yürürlüğe girdi. Ayrıca daha önce 2012 olarak gerçekleştirilmesi öngörülen seçimlerin tarihi öne çekilerek geniş kapsamlı anayasal reformlar gerçekleştirildi. 25 Kasım 2011 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde ılımlı İslami bir parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi mecliste 395 sandalyelik parlamentonun 107 sandalyesini kazandı ve başbakan Abdelilah Benkirane olarak atandı. Adalet ve Kalkınma partisinin İslami duruşuna rağmen ülkede güçlü bir iş lobisinin olması Partinin iktidarda aşırı ideolojik politikalar izlemesine müsaade etmeyeceği yönünde izlenimler doğuruyor. Bunun yanı sıra 3 Ocak 2012 tarihinde onaylanan yeni koalisyon kabinesinin mecliste 217 sandalyeye sahip olması politik açıdan önümüzdeki dönemde Fas'ta istikrar beklentilerine yol açıyor.

GENEL EKONOMİK DURUM

	2008	2009	2010	2011*
GSYH (Milyar \$)	88,8	90,5	90,7	100,5
Reel Büyüme Hızı (%)	5,6	3,8	3,3	4,5
Enflasyon Oranı (ortalama %)	3,9	1	1,1	1,9
Fob İhracat (milyar \$)	33,3	26,0	29,9	36,6
Fob İthalat (milyar \$)	45,2	35,9	38,9	47,9
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-4,7	-4,7	-4,2	-6,2
Toplam Dış Borç (Milyon \$)	20.825	23.915	27.095	29.362
Dirhem:Dolar	7,76	8,09	8,42	8,10

Kaynak :BMI

*Tahmini

Dünyanın en büyük fosfat yataklarına sahip olan Fas, ekonomisini tarım, imalat, balıkçılık ve turizm sektörü gelirleri ve dış ülkelerde çalışan Faslıların ülkeye getirdikleri dövizlerle ayakta tutmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren Fas, IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği içinde başarılı bir ekonomik reform sürecine girmiş, bu çerçevede, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, yeni yatırım kanunu, özelleştirme programı ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesine gidilmiştir. Fas ekonomisinin son 10 yılda tarım ve fosfat sektörlerine olan bağımlılığı azalarak imalat ve hizmet sektörlerinin GSYH'daki payları artmıştır. Ancak, tarım sektörü halen GSYH'nın %10'una tekabül etmektedir. GSYH, tarım sektörünün performansına göre yıllar itibariyle değişkenlik göstermektedir.

2005 yılında tarım sektöründeki küçülmeye bağlı olarak ekonomik büyüme %2,2 oranında gerçekleşmiştir. 2006 yılında ise tarım sektöründeki iyileşmeye paralel

olarak ekonomik büyüme %7,8'e yükselmiştir. 2007 yılında ekonomik büyüme oranı kuraklığın da etkisiyle %3,2'ye düşmüştür. 2008 yılında büyüme %6,2 oranında gerçekleşmiş, 2009'da 4,9'a gerilemiştir. 2010'da Fas ekonomisinin %3,2 oranında büyüdüğü tahmin edilmektedir.

Hükümetin önceliği gayri resmi verilere göre %23 civarında seyreden işsizlik oranını düşürmek ve ekonomik durgunluğa bağlı olarak artan fakirliği azaltmaktır.

Hükümet, 2008-2009'da özelleştirmeye hız vermiş ve ekonomik liberalizasyon yönündeki çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Hükümet, son dönemde iş ortamının iyileşmesine yönelik çalışmalarını hızlandırmış ve bu çerçevede çalışanlarla ilgili mevzuat ve sınai haklar konusunda birtakım reformlar gerçekleştirmiştir.

Genel olarak hükümetin çabası daha fazla yatırımı teşvik etmek, işsizliği azaltmak, halkın refah düzeyini artırmak ve piyasadaki durgunluğu harekete geçirmektir.

AB ile Fas arasında 15 Kasım 1995'de imzalanan Akdeniz Ortaklık Anlaşması, 1 Mart 2000 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede, sınai ürünlere uygulanan gümrük vergi oranları 1 Mart 2001 tarihi itibarıyla ikinci kez %25 oranında indirilmiştir. Söz konusu indirimler, benzeri Fas'ta üretilmeyen hammadde, yarı mamul ve bitmiş mamulleri kapsamaktadır. AB'den ithal edilen tüm sınai ürünlere uygulanan gümrük tarife oranlarının 2013 yılına kadar sıfırlanması gerekmektedir.

Fas, ayrıca Ürdün, Mısır ve Tunus ile dördü bir Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış bulunmaktadır.

SEKTÖREL DURUM

Madencilik

Madencilik sektörünün en önemli ayağı fosfat üretimidir. Fas, dünya fosfat rezervlerinin dörtte üçüne sahiptir. Ülkedeki toplam fosfat rezervinin 58 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Ülkede fosfat üretimi 30 milyon ton, ihracat 15 milyon ton civarında gerçekleşmektedir. Fas, ham fosfat, fosforik asit ve gübre ihracatında dünyada ilk sırada yer almaktadır.

Madencilik sektörünün %95'i fosfat üretimi olsa da ülkede fosfat dışında, gümüş, bakır, çinko ve kobalt üretimi de yapılmaktadır. Hükümet fosfat üretimini elinde tutmuş ancak gümüş ve bakır madenlerini özelleştirmiştir.

1998 yılında hükümet, 200 milyar dolar değerinde 10 yıllık bir mineral (petrol ve gaz dahil) rezervlerini araştırma programı başlatmıştır. Bu şekilde, Fransız, İngiliz ve Güney Afrikalı uzmanlarla birlikte ülkenin %80'i henüz keşfedilmemiş rezervlerinin ortaya çıkarılması için çalışmalar sürdürülmektedir.

İmalat Sanayi

1993 yılından itibaren devlet, çimento demir, çelik gibi ağır sanayilerdeki hisselerinin bir bölümünü özelleştirmiştir. 1982 yılında çıkarılan yatırım kanunu 1988'de iyileştirilmiş ve bu şekilde sanayi sektöründeki yatırımlar teşvik edilmiştir. İmalat sanayi GSYH'nın %18'ini oluşturmaktadır. Düşük verimlilik oranları ile yüksek işçi ve enerji ücretleri imalat sektörünü olumsuz etkileyen faktörler olmaya devam etmektedir.

Gıda işleme sektöründe konserve, meyve, balık, un ve bitkisel yağlar başta gelmektedir. Hem ihracat (konserve meyve, sebze ve balık) hem de iç tüketim (un, şeker, sebze yağı) için üretim yapılmaktadır. Gıda işleme sektöründe yabancı sermaye ilgisi düşük düzeydedir. Fas, konserve sardalye üretiminin yarısından fazlasıyla AB ülkeleri konserve sardalye ihtiyacının % 25'ini karşılamaktadır. Fas'da 13 şeker pancarı fabrikası, üç konserve fabrikası ve toplam üretim kapasiteleri 534.000 ton olan 5 adet şeker rafinerisi bulunmaktadır.

Ülkenin en önemli ihracat sektörü olan tekstil, Hindistan ve Çin gibi Uzak Doğu Ülkelerinden yoğun bir rekabet ile karşı karşıya kalmıştır. İplik ve kumaş gibi hammaddeler ve ara ürünler ithal edilmekte bitmiş ürün olan hazır giyim ürünleri ise ihraç edilmektedir. Tekstil ürünleri ihracatı 1998 yılında toplam ihracatın %25'ine tekabül ederken, bugün toplam ihracatın %20'sini oluşturmaktadır.

Şeker sektörü özelleştirilmek istenmiş ancak şeker pancarı üretimine uygulanan teşviklere devam edilmesi kararı nedeniyle bu konuda bir erteleme olmuştur.

Ülkedeki ilaç sektörü hızlı bir büyüme göstermekte ve iç ihtiyacın %80'ini karşılamaktadır. İlaç sektöründen elde edilen ciro 376 milyon Dolara ulaşmıştır. Sektördeki üretim ağırlıklı olarak lisans altında yapılmakta olup, AB ülkelerinden yapılan hammadde ithalatına bağlıdır. Üretimin büyük bölümü iç pazarda tüketilmekte olup, küçük bir bölümü Libya, Fransa, Cezayir ve Tunus'a ihraç edilmektedir. Ülkede bulunan 24 üretim tesisinin büyük kısmı hisseli de olsa Hoechst, Pfizer gibi yabancı firmalara aittir.

Kimya sanayinin en önemli ayağını ise fosfat işlemeden fosforik asit ve gübre üretimi oluşturmaktadır. Fas, dünyadaki en büyük fosforik asit üreticisi ve ihracatçısıdır. Son dönemde, fosfat kimyasalları sanayiinde üretim ve işleme hacminin artırılması amacıyla Fransa, Belçika, Hindistan ve Pakistanlı ortaklar ile "ortak teşebbüs" oluşumuna gidilmektedir.

Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık

Tarım sektörü iş gücünün % 40'ını (kadın işgücünün %60'ı) istihdam etmekte olup, son yıllarda GSYİH'nın % 11-18'ni oluşturmaktadır. Fas'da 1,2 milyon hektarı sulanan 8,7 milyon hektar ekili alan bulunmaktadır. Ülkede ihracata yönelik üretim yapan modern ve büyük ölçekli çiftlikler bulunmaktadır. Söz konusu modern çiftlikler,

şarap ve narenciye üretiminin %15'ini karşılamaktadır. Başta gelen tarım ürünleri, tahıl, baklagiller, zeytin ve narenciye olarak sıralanabilir. Sektör, yağışlara bağımlı olduğundan tarım sektörü performansı yıldan yıla değişkenlik göstermektedir. Özellikle düşük mekanizasyon oranı, düşük gübre kullanımı ve sık sık kuraklık yaşanması tarım sektörünü olumsuz etkileyen en önemli faktörlerdir.

Fas, süt ürünleri konusunda kendi kendine yeterli olup tahıl, şeker, yağ ve çay ise ithal edilmektedir. Ülkedeki et üretimi yılda ortalama 450,000 tondur.

En önemli tarımsal ihraç ürünleri; narenciye, domates, taze patates, şaraplık üzüm olan Fas'da zeytin ve zeytin yağı üretimi hem yurtiçi tüketim, hem de ihracata yönelmektedir. Fas tarım ürünleri, AB piyasasında daha ucuz ve kaliteli ürünler sunan Yunanistan, İspanya ve Türkiye kaynaklı tarım ürünleri ile rekabet içindedir

Ülkedeki ormancılık sektörü, 5 milyon hektar ormanlık bölge bulunmasına rağmen yeterince gelişmemiştir.

Son yıllarda balık üretimi düşmüş, bunun sonucu olarak balıkçılık mevsiminin 2 aydan 4 aya uzatılması gündeme gelmiştir. Halihazırda 27 balıkçılık limanı bulunan ülkede yeni balıkçılık limanlarının yapımı gündemdedir.

Fas'da balıkçılık gelirlerinin %85'i kıyı balıkçılığından elde edilmektedir.

Telekomünikasyon ve Altyapı

Telekom sektöründeki liberalleşme hareketleri, Temmuz 1999'da ilk GSM hattı lisansının İspanyol Telefonica önderliğindeki bir konsorsiyuma 1,1 milyar dolara satışıyla başlamış ve Maroc Télécom'un %35'lik hissesinin Fransız Vivendi firmasına 2,2 milyar dolara satışıyla devam etmiştir.

Kasım 2004'te ise Hükümet, Maroc Télécom'un %16'lık hissesini doğrudan Fransız Vivendi Universal Firması'na, %14,9'luk bölümünü ise Kazablanka ve Paris Borsalarında satışa çıkarmıştır. 2001 yılında Maroc Telecom'un %35'ini satın alan Vivendi, halihazırda firmanın %51'lik bölümünü kontrol etmektedir.

Maroc Télécom, Fas mobil telefon pazarının %70'ine hakim konumdadır. 2005 yılı sonu verilerine göre 100 kişiden 33'ü bir GSM hattına sahiptir. 100 kişiden 4,5'u ise sabit hat sahibidir. 2005 yılında açılan ihale sonucunda Meditel Firması'na sabit hat lisans hakkı verilmiş ve bu şekilde Maroc Telecom'un sabit hattaki tekeline son verilmiştir.

2004 yılı verilerine göre Fas'ın elektrik talebi 15.7 milyar kilowatt saattir. 18 milyar kilowatt saat elektrik üretilen ülkede, enerji üretiminin %80'ni termik santrallerden gerçekleştirilmektedir. Üretimi artırma çalışmaları kapsamında ülkenin kuzeyinde Al Wahda'da 800 MW gücünde Cezayir doğal gazı ile çalışacak bir enerji santrali yapımı planlanmaktadır.

Devlete ait elektrik üreticisi Office National d'Électricité (ONE) ve İspanyol elektrik firması Red Electrica de Espana, İspanya ve Fas arasındaki elektrik hattının kapasitesini 700 MW'tan 1400 MW'a çıkarmayı hedefleyen 117 milyon Euro değerinde bir anlaşma imzalamıştır. Proje çalışmaları devam etmektedir. ONE, 2006-2012 dönemi için 39 milyar Dinar değerinde yatırım öngörmektedir.

Fas ve İspanya Cebelitarık Boğazından geçecek çift hatlı bir tren tünelinin inşasına yönelik bir anlaşmaya varmıştır. Tünel inşaatının 2025'te tamamlanması ve 3 milyar Euro'ya mal olması beklenmektedir. Finansmanı ise AB Komisyonu tarafından karşılanacaktır.

Afrika Kalkınma Bankası, ulaştırma sektörünün iyileştirilmesi amacıyla 240 milyon Euro'luk bir kredi tahsis etmiştir. Ülkede 1907 km'lik demiryolu, 60 bin km'lik otoyol ve 27 liman hizmet vermektedir. Kazablanka Limanı Afrika'nın en büyük ikinci limanı konumunda olup, ülke dış ticaretinin %37'si bu liman kanalıyla gerçekleştirilmektedir. Ülkenin ikinci önemli Limanı ve Akdeniz ve Afrika'nın en büyük limanlarından biri olarak öngörülen Tanca-Med Limanı 2007 yılı Temmuz ayında faaliyete girmiştir. Limanın çevresinde ticaret ve sanayi bölgelerinin kurulması öngörülmektedir.

Fas Hükümeti'nin, 2005-2008 döneminde 12 havalimanı modernizasyon ve tevsii çalışmalarının en büyük sonucu olan Kazablanka'daki Mohamed V Havalimanı, 6.2 milyon yolcuya verdiği hizmetle Fas'ın en yoğun havalimanıdır.

Yıllık 125 bin yeni konuta ihtiyaç duyulan ülkede toplam konut ihtiyacı 1 milyona ulaşmaktadır. Hükümet, 150,000 yeni evin inşasını 2013'te tamamlamayı hedeflemektedir.

Konut yapımında ülkede birkaç büyük inşaat firması ve genel olarak küçük ölçekli firmalar faaliyet göstermektedir. Firmaların özellikle teknolojik işbirliğine ihtiyaçları mevcuttur.

Petrol ve Doğalgaz

Fas'ta petrol ve doğalgaz sektöründe yaşanan son gelişmeler şöyle sıralanabilir;

- Fas 2020 yılına kadar doğal gaz tüketimini yılda 5 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir. Söz konusu gazın sıvılaştırılmış doğal gaz olması ve bu ihtiyacı karşılamak üzere LNG terminallerinin inşası planlanmaktadır. Fas'ın halihazırda doğal gaz üretimi yılda 50 milyon m³'tür.
- Fas'ta Ghrab Basın ve Meskala bölgelerinde az miktarda doğalgaz üretilmektedir. Ülkenin doğalgaz rezervleri ortalama 100 milyar ft³ civarındadır.
- Fas Enerji Bakanı 2020 yılında Fas'ın enerji ihtiyacının %25'inin doğalgazla karşılanacağını açıklamış bu çerçevede söz konusu doğalgazın önemli bölümünün ithal sıvılaştırılmış doğalgaz(LNG) olacağını bu kapsamda ithalatın yerel ve uluslararası yatırımcıların kuracağı LNG terminalleri kanalıyla gerçekleştirileceğini ifade etmiştir.

- Güney Afrikalı Energy Africa (%64), İsveçli Taurus Oil (%11) ve Onarep(%25) Agadir'in güneyinde yer alan Tiznit Offshore I, II, III sahalarında petrol arama ve üretim lisansı için sekiz yıllık bir lisans hakkı almıştır.

Kömür ve Elektrik

Fas, Jerada'da bulunan maden ocaklarında kömür üretmekte ancak kömür ihtiyacının büyük kısmını Amerika, Kolombiya ve Kuzey Afrika'dan karşılamaktadır. Kömür ağırlıklı olarak Mohammedia ve Jorf Lasfar bölgelerindeki enerji tesislerinde kullanılmaktadır.

Ülke'nin elektrik ihtiyacı gelişen sanayi ve imalat sektörünün bir sonucu olarak, her yıl ortalama %7 artmaktadır. Ülke, kuraklık, azalan su kaynakları sebebiyle sorunlar yaşamaktadır, ancak 2008-09 döneminde yağışlar sorunu biraz da olsa azaltmıştır. Hükümet Nisan 2009'da 10,3 milyar dolar çapında yedi yıllık enerji paketi açıklamıştır. Bu paket yeni enerji kaynakları bulmayı, rüzgar enerjisinden faydalanmayı, petrol araştırmalarını ve nükleer enerji çalışmalarını içermektedir. Ancak yine de ülke petrol ve gaz alanında yoğun ithalata ihtiyaç duymaktadır.

Otomotiv

Fas otomotiv sektörü en genel itibarıyla otomobil ve ticari araç montaj sanayi ve yedek parça imalatı olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir.

Sektörün en önemli faaliyet alanı olan otomobil ve hafif ticari araç montajı Fas Otomobil Üretim Şirketi (Société marocaine de construction automobile –**SOMACA**) tarafından yapılmaktadır. 1959 yılında kurulan, uzun yıllar boyunca Fiat modellerinin (2004 yılına kadar Uno, Palio) montajını yapan firmanın bugün yüzde 80'den fazla hissesi Fransız Renault şirketine ait olup kamuya ait kısmı özelleştirme kapsamında 2003 ve 2004 yıllarında Fransız firmasına satılmıştır. Daha önce Fiat firmasına ait olan yüzde 20'lik hisse de yine Renault tarafından Nisan 2005 tarihinde satın alınmıştır. SOMACA tesislerinde halihazırda Renault'nun Dacia Logan, Kangoo modelleri ile PSA grubunun Citroen Berlingo, Peugeot Partner modellerinin montajı yapılmaktadır.

Daha küçük çaplı bir üretim olan büyük ticari araç montajı ise uzun süre yıllık 4.000 araç civarında kaldıktan sonra 2008 yılında yaklaşık 10.000 araç seviyesine ulaşmıştır. Parçaların tamamına yakınının kit olarak ithal edildiği ve yerli katkı payının son derece düşük olduğu bu üretim dalında DAF, ISUZU, IVECO, MAN, Mercedes, Scania, Volvo, Renault gibi firmalar faaliyet göstermektedir.

Yedek parça üretimi ülkede halihazırda büyük kısmı Tanger Serbest Bölgesi ile Kazablanka -Rabat kıyı şeridinde yerleşik 60 kadar firma tarafından gerçekleştirilmekte ve 35 bin kişiye istihdam sağlamaktadır. Başlıca kablo, plastik parçalar, amortisör, filtre ve egzoz boruları imalatından oluşan yan sanayi üretiminin önemli kısmı ihraç edilmektedir.

Sektör açısından son dönemdeki en heyecan verici gelişme 2008 yılı başında Fas Hükümeti tarafından, ülkenin kuzeyinde yer alan Tanger-Med Serbest bölgesinde yıllık 400 bin araç üretim kapasiteli bir üretim tesisi kurulması maksadıyla Renault-Nissan firması ile imzalanan anlaşmadır. Ancak, üretiminin önemli bölümünü ihraç etmesi öngörülen ve 2013 yılında faaliyete geçmesi planlanan yatırımdaki Nissan payı küresel kriz nedeniyle askıya alınmıştır. Renault firmasının ise yatırım planına sadık kalacağı açıklanan proje kapsamında ülkede yan sanayi üretiminin geliştirilmesi de hedeflenmektedir. Otomotiv sektörü Fas hükümeti tarafından stratejik bir sektör olarak kabul edilmekte ve kalkınma programının önemli bir halkası olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede özellikle yabancı sermaye yatırımlarının başta Tanger Serbest Bölgesi olmak üzere ülkeye getirilmesine öncelik verilmektedir. Halihazırda on beşe yakın yabancı firmanın faaliyet gösterdiği serbest bölgeye daha fazla yatırım yapılması maksadıyla bir aksiyon planı hazırlanmaktadır. Tamamen ihracata dönük bir üretim hedeflemesinin yapıldığı plan dahilinde; biri serbest bölgede, diğeri ülkenin batısındaki Kenitra şehrinde toplam 600 hektarlık alan üzerinde iki "Automotive City" kurulmasıyla sektörde 2015 yılına kadar 15 bin yeni iş imkanı yaratılması hedeflenmektedir.

Sektörün ulusal ekonomiye katkısının artırılması maksadıyla bazı vergi avantajları da uygulamaya konulmuştur. Örneğin ithalat vergileri açısından CKD için yüzde 2,5 seviyesinde bir gümrük vergisi, ekonomik otomobiller için gümrük muafiyeti yanında düşük KDV (yüzde 7) uygulaması mevcuttur. Buna ilave olarak, sektör yatırımları ülkedeki tercihli diğer bazı sektör yatırımları ile birlikte yatırım fonu desteklerinden yararlanabilmektedir (örneğin, Hasan II Yatırım Fonu kaynaklarından toplam yatırım bedelinin yüzde 10'una kadar malzeme ve arsa desteği sağlanması).

Sonuç olarak sektöre yönelik olarak önemli iş imkanları mevcut olmasının yanında ortak üretim projelerinin hayata geçirilmesi halinde ulusal düzeydeki desteklerden yararlanılması da mümkün bulunmaktadır.

Tekstil ve hazır giyim

Tekstil ve hazır giyim sektörü Fas ekonomisi içinde stratejik öneme sahip bir sektördür. İmalat sanayi içinde toplam işgücünün yüzde 44'ünü (206 bin kişi) istihdam eden yaklaşık 1500 işletme ile bu sektör;

- GSYİH'nin yüzde 5'ini,
- Sanayi sektörü üretiminin yüzde 12'sini,
- Sınai katma değerinin yüzde 16'sını,
- İhracatın yüzde 24'ünü,
- Yatırımların yüzde 10'unu temsil etmektedir.

Üretim içinde, iş gücünün daha yoğun olduğu hazır giyim payı 979 işletme ile tekstil sektörüne göre daha ön plandadır. Hazır giyim imalatında gömlekten, erkek takım elbisesine, etekten tişörtlere kadar değişik ürünler yabancı yatırımcı ile birlikte fason olarak veya doğrudan faslı firmalarca gerçekleştirilmektedir. Ancak en önemli üretim faaliyeti blucin ve spor giyim imalatıdır. Genel olarak bakıldığında ülkenin iplik, kumaş ve benzeri mensucat ürünlerini hammadde ve ara mamul olarak ithal edip hazır giyim mamulü olarak ihraç etme üzerine dayalı bir modeli benimsediği görülmektedir.

Bu nedenle tekstil ve hazır giyim sektörü ülke dış ticareti içinde önemli bir paya sahiptir. Sektör ihracatının yüzde 70'i hazır giyim, yüzde 26'sı mensucat mamulleri, kalan yüzde 4'ünü de diğer temel tekstil maddeleri oluşturmaktadır.

Hazır giyim ürünleri ihracatına daha detaylı bakıldığında ise pantolonların yüzde 30'luk pay ile ilk sırayı aldığı, ihracatın yüzde 10'unun ise tişörtlerden oluştuğu görülmektedir.

İşgücü maliyetleri nedeniyle rekabet gücüne sahip bulunan hazır giyim ürünlerinde ihracatta İspanya en önemli pazar ülkedir. Bu ülkeyi sırasıyla Fransa ve İngiltere izlemektedir. ABD ile yapılan serbest ticaret anlaşmasına rağmen AB ülkeleri hazır giyim sektörünün en önemli pazarı konumunda olup yukarıda sayılan üç ülkeye diğerleri de dahil edildiğinde ihracatın büyük bir kısmı Avrupa ülkelerine gerçekleştirilmektedir. Tekstil ürünleri açısından da benzer bir durum gözlenmektedir.

Sektörün ülke ekonomisi ve özellikle de dış ticaret açısından taşıdığı önem; son dönemde uygulamaya konulan ve ülkemizde 80-90'lı yıllarda dış ticaretin gelişiminde önemli rol oynayan DTSS benzeri örgütlenmeler olan "ihracat birleşmelerinin" (consortia d'exportation) yarısının (toplam 10 şirket) bu sektörde faaliyet göstermesinden de anlaşılmaktadır. Bu alandaki imalat fazla sayıdaki küçük ölçekli firmalar ile önemli kısmı yabancı (Avrupalı) sermayeye ait büyük firmalardan oluşmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü bünyesindeki tekstil konfeksiyon anlaşmasının 2005 yılı başında yürürlükten kalkması ve buna bağlı olarak ticarete uygulanan tüm kısıtlamaların da sona ermesi ile Fas tekstil konfeksiyon sektörü ihracatında son yıllarda yaşanan duraklama daha da belirgin hale gelmiştir.

Ülke ekonomisi açısından önem taşıyan sektörde yaşanan bu duraklamanın aşılabilmesi ve yatırımlara bir canlılık kazandırılabilmesi için son dönemde bazı yatırım teşvikleri hayata geçirilmiştir. Örneğin 2008 yılından itibaren 200 milyon Dirhem'i aşan yatırım projelerinde Yatırımların Geliştirilmesi Fonundan (le Fonds de Promotion des Investissements –FPI) yüzde 10 oranında destek sağlanmaktadır. Yine sektöre yönelik olarak, üretimin bir kısmının ülkede gerçekleştirildiği durumlarda geçici kabul rejimi bünyesinde vergi avantajı sağlanmakta, 2002 yılından itibaren de drawback çerçevesindeki üretimlerde enerji maliyetlerinden vergiler düşülmektedir. Ayrıca sektör ülkenin yatırım teşvikleri açısından da öncelikli sektörleri arasında yer almaktadır.

Serbest ticaret anlaşmalarının uygulanması açısından önem taşıyan menşe kuralları incelendiğinde ülkemizin de dahil olduğu Avrupa menşe kümülasyon rejimi bölge ülkeleri arasında ticareti kolaylaştıran bir düzenleme içerirken, ABD'nin Fas ile olan anlaşması içerdiği kısıtlayıcı menşe kuralları ile sadece doğrudan Fas'ta üretim yapan firmaları avantajlı hale getirdiği görülmektedir. Mevcut düzenlemeye göre on yıllık geçiş süreci bir kenara bırakılırsa bir konfeksiyon ürünü için iplik-kumaş-nihai ürün zincirinde tüm aşamaların imalatının tarafların topraklarında yapılması zorunludur. Dolayısıyla ancak bu ülkede yatırım ve üretim yapan firmalar uzun vadede Fas-ABD serbest ticaret anlaşmasından yararlanabileceklerdir.

DTÖ anlaşmaları çerçevesinde azalan gümrük vergileri, serbestleşen dış ticaret rejimleri ve ülkede son yıllarda benimsenen daha liberal ekonomik politikaların bir sonucu olarak artan dış ticaret açığı Fas kamuoyunu endişelendirmekte ve

gümrüklerde ticaretin kontrol altına alınmasına yönelik gümrük kıymeti benzeri korumacı uygulamalar ticareti zorlaştırıcı önlemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzeri dezavantajların bertaraf edilerek kalıcı bir ticaret artışı sağlanabilmesi ve ülkenin sunduğu fırsatlardan azami oranlarda yararlanılabilmemesinin sektörün bu ülkede yatırım/üretim imkanlarını değerlendirmesi, ortak projeler oluşturulması ile mümkün olabileceği değerlendirilmektedir. Büyük batılı yatırımcının da tercih ettiği bu işbirliği şekli aynı zamanda pazar çeşitlenmesinde önem veren sektörümüzün başta Fas menşeli mallara tercihli ticaret imkanı veren ABD ve Afrika ülkeleri (özellikle Batı Afrika) pazarlarına girişte kolaylık sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Turizm

Hükümetin başlattığı "Plan Azur" kapsamında ülkenin çeşitli yerlerinde 6 adet turistik belde yapımına başlanmış, ancak hepsinin 2015'te tamamlanması beklenmektedir. Sırasıyla Fransa, İspanya, İngiltere, Almanya ve İtalyan vatandaşları ülkeyi en çok ziyaret eden milliyetler arasında yer almaktadır.

Bankacılık

Özel bankalarda %51 Fas ortaklığı zorunluluğu bulunmaktadır. Ülkede hizmet veren 17 özel banka faaliyet göstermektedir. Ülkenin en büyük ticari bankası olan Banque Commerciale du Maroc'un %32'lik bölümü Banco Central Hispano, Credito Italiano ve Credit Commercial de France tarafından kontrol edilmektedir.

Son yıllarda Kazablanka Menkul Kıymetler Borsası'nın altyapı çalışmalarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar başlamıştır. Yabancı yatırımcılara hiç bir kısıtlama bulunmamaktadır.

DIŞ TİCARET

	2008	2009	2010	2011*	2012*	2013*
Fob İhracat (milyar \$)	33,3	26,0	29,9	36,6	37,7	42,2
Fob İthalat (milyar \$)	45,2	35,9	38,9	47,9	50,5	56,8

2011 yılında Fas'ın ihracatının 37,7 milyar dolar olarak gerçekleştiği, ithalatının ise 47,9 milyar dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

Fosfat ve fosfat türevleri Fas'ın ihracatının yaklaşık olarak üçte birini oluştururken, ikinci sırada tekstil ve deri ürünleri, üçüncü sırada ise balık ve balıkçılık ürünleri yer almaktadır.

Fas'ın ithalatında petrol ve yakıtlar ilk sırada yer alırken makine ve otomotiv sektörü petrol ürünlerini takip etmektedir.

Fas ihracatının %75'ini AB üyesi ülkelere yapmakta, ithalatının %60'nı sözkonusu ülkelere gerçekleştirmektedir.

İHRACAT		
EN ÇOK İHRACAT YAPILAN 5 ÜLKE (2010)	FRANSA	%22,5
	İSPANYA	%16,9
	HİNDİSTAN	%6,1
	İTALYA	%4,5
	AMERİKA	%1,3

EN ÇOK İHRACATI YAPILAN ÜRÜNLER (2010)		
	HAM PETROL YAĞLARI	%8,4
	GAZ YAĞI VE FUEL OIL	%6,5
	PETROL GAZLARI VE DİĞER HİDROKARBONLAR	%4,7
	ÇEŞİTLİ MAKİNELER	%3,7
	TURİZM ARAÇLARI	%3,2

İTHALAT		
EN ÇOK İHRACAT YAPILAN 5 ÜLKE (2010)	FRANSA	%15,5
	İSPANYA	%10,6
	ÇİN	% 8,4
	AMERİKA	% 7,0
	SUUDİ ARABİSTAN	%5,9

EN ÇOK İTHALATI YAPILAN ÜRÜNLER (2010)		
	KONFEKSİYON	%12
	ELEKTRİK KABLOLARI	%9,3
	FOSFORİK ASİT	%9,2
	DOĞAL VE KİMYASAL GÜBRE	%8,9
	FOSFAT	%6,1

Kaynak: AMDİ

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR (2009-2010)		
BAŞLICA SEKTÖRLER	TELEKOM	% 25,2
	SANAYİ	% 18,9
	EMLAK	% 17,1
	TURİZM	% 15
	BANKACILIK	% 8,5
BAŞLICA ÜLKELER	FRANSA	% 49,4
	İSPANYA	% 16,7

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	% 5,6
İSVİÇRE	%3,4
İNGİLTERE	%3,4

Kaynak: AMDI

Dış Ticarete Engeller

Ülkede ticaretin önündeki en önemli engel kamu alımlarına yönelik belirsiz prosedürler, şeffaflık konusunda eksiklik ve taklit üretim olarak sıralanabilir.

Fas Gümrük İdaresi son bir kaç yıl içinde hantal yapısından kurtularak modern bir yapıya kavuşmuştur. Halihazırda gümrük vergileri %2.5 ile %35 arasında değişmektedir. İthalatta ayrıca %0 ile %20 arasında değişen bir KDV uygulaması mevcuttur.

İthalat için Gerekli dokümanlar;

1. İthalat izin belgesi
2. Malı tedarik eden firmanın antetli kağıdına fatura örneği (proforma olabilir). Söz konusu faturada Fransızca olarak ürün tanımları, değerleri, ödemenin yapılacağı döviz cinsi, alıcı adresi yer almalıdır.
3. Fas'tan yurtdışına satıcı firmaya döviz transferinin gerçekleştirilebilmesini teminen bir belge
4. Gümrük İdaresinden gümrük beyannamesi

Yatırım Ortamı

Fas Hükümeti, ülkeye yabancı sermaye çekmek üzere yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik adımlar atmaktadır. 1995 tarihli Yatırım Kanunu'na göre yerel ve yabancı yatırımcı eşit haklara sahiptir. Söz konusu Kanuna göre yabancı yatırımcı tütün ve fosfat sektörleri dışında her sektöre yatırım yapabilmektedir. Kanunla birlikte hukuki uygulamalar çerçevesinde, bürokratik işlemler azaltılmış olmasına rağmen bürokrasi halen yatırımcının önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Yurtdışına para transferi konusunda ise hiçbir kısıtlama bulunmayan Fas'ta asgari ücret 165 dolardır. Ülkedeki belli başlı yabancı yatırımcılar Goodyear, Procter & Gamble, Coca-Cola, Kraft Foods, Renault, Bouygues, Pechiney ve Hoechst olarak sıralanabilir. Bunların yanısıra son yıllarda Fas'ta yatırım yapan firmalar arasında TV montaj tesisi ile Güney Koreli Daewoo, elektronik alanında Fransa-İtalyan ortaklığı SGS Thomson, Microsoft, Oracle, Compaq, HP ve İngiltere menşeli Glaxo Smith Kline Firması yer almaktadır.

2002 Ağustos ayından bu yana; Fas'ın farklı yörelerinin geliştirilmesi ve yatırımların teşviki amacıyla, şirket kuruluşlarında idari prosedürlerin sadeleştirilmesi görevini de üstlenen "Bölgesel Yatırım Merkezleri" hayata geçirilmiştir.

Ülkedeki yabancı sermayenin ülkelere göre dağılımına bakıldığında Fransa birinci sırada yer alırken, bunu sırasıyla İspanya, ABD ve Almanya takip etmektedir.

Ofis Kurma İşlemleri;

Ofis kurmak için Bölgesel Yatırım Ofislerine başvurulması gerekmektedir. Ofis kuruluşunda başvuru formu doldurulması, pasaport veya kimlik ve 16 Dolarlık bir ödeme ile başvurduktan sonra bir hafta içinde sertifika alınması gerekmektedir. Söz konusu sertifika alındıktan sonra Ticari Sicil'den bir kayıt belgesi, mali tablo ve sosyal sigortalar kurumu'na bir başvuru formu verildikten sonra ofis kurulabilmektedir.

TÜRKİYE – FAS TİCARİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Anlaşma ve Protokoller		
Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Yürürlüğe Giriş Tarihi
Ticaret Anlaşması	16.05.1972	05.09.1972
Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması	20.06.1984	14.08.1984
Hava Ulaştırması anlaşması	24.09.1985	01.05.1989
Deniz Ulaştırması Anlaşması	26.03.1987	22.06.1987
Türkiye–Fas Hükümetler Arası Daimi Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma	12.07.1988	26.06.1989
Turizm İşbirliği Anlaşması	27.08.1992	23.02.1993
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	08.04.1997	04.05.2004
VII. Dönem KEK Toplantısı Tutanağı	24.10.2000	02.05.2001
Gümrüklerarası Karşılıklı İdari ve Teknik Yardım Anlaşması	13.05.2003	05.08.2003
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması	07.04.2004	22.06.2005
Türkiye-Fas Serbest Ticaret Anlaşması	07.04.2004	01.01.2006
VIII. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	07.04.2004	26.06.2004
Karayolları Ulaşımı Altyapısı Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşmasının	30.03.2005	07.01.2008
Sağlık Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma	30.03.2005	26.12.2007
Türk Patent Enstitüsü ile Fas Sınai ve Ticari Mülkiyet Ofisi (OMPIC) Arasında İşbirliği Anlaşması	26.05.2006	
Su Alanında Teknik İşbirliği Anlaşması	26.11.2008	18.03.2009
IX. Dönem KEK Toplantısı Protokolü	03.03.2011	-

7 Nisan 2004 tarihinde Ankara'da imzalanan Türkiye-Fas Serbest Ticaret Anlaşması 1 Ocak 2006 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.

Serbest Ticaret Anlaşması kapsamında ürünler üç ayrı listede toplanmıştır.

- Birinci listede mermer ve traverten, çimento, petrol yağları ve gazlar, kimya sanayi mamulleri, eczacılık ürünleri, boyalar, parfümeri ve kozmetik ürünleri, plastik mamulleri, ahşap eşya, sabunlar, ipek hariç tekstil ve konfeksiyon ürünleri gibi ağırlıklı mamul maddeler bulunmaktadır. Birinci listede yer alan ürünler için Fas, STA yürürlüğe girer girmez %10'luk bir gümrük vergi indirimi yapmış olup, takip eden 9 yıl boyunca, yıllık %10'luk indirimlerle, 9 yıl sonunda gümrük vergisi uygulamasını sona erdirecektir.

- İkinci listede yer alan ürünler için ise, Fas ilk üç yıl %3'lük, geriye kalan 5 yıl boyunca %15'lik ve son 3 yıl %13'lük gümrük vergisi uygulayarak vergileri sıfırlayacaktır. Binek otomobilleri bu listede yer almaktadır.

- Üçüncü listede gümrük vergisi indirimi kapsamı dışında kalan ürünler yer almaktadır. Bu listede kullanılmış giyim eşyaları, yarı römorklar için kullanılmış çekiciler, eşya taşımaya mahsus kullanılmış römorklar, 10 veya daha fazla insan veya eşya taşımaya mahsus kullanılmış motorlu taşıtlar, kullanılmış buzdolabı, çamaşır makinesi, ocaklar gibi esas itibarıyla bazı kullanılmış eşyalar bulunmaktadır. Belirtilen indirimler, Fas'ın uygulamakta olduğu "En Çok Kayrılan Ülke" gümrük vergileri üzerinden yapılmaktadır.

Ayrıca sözkonusu listelerde belirtilen ürünler dışındaki Türk Menşeli sanayi ürünleri, Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük vergisinden muaf olarak Fas pazarına girebilmektedir. Sünger taşı, feldspat, zımpara taşı, metal cevherleri, cüruf ve kül, organik kimyasal ürünler, gübreler, ipek, ipek ipliği ve mensucatı, sentetik veya suni filament demetleri, sentetik ve suni devamsız lifler, yapma çiçekler, 7001 ila 7005 pozisyonlarındaki camlar, inciler, kıymetli taşlar ve metaller, kuyumcu ve mücevheri eşya, kurşundan eşya, paketleme ve ambalaj makineleri, bulaşık yıkama makineleri, hububat ve baklagil işlemesi için makineler, televizyon alıcıları, kara taşıtlarının tekerlekleri ve bunların aksam ve parçaları, hava taşıtları ve bunların aksamı, gemi ve suda yüzen diğer taşıtlar, sanat eserleri, koleksiyonlar, antikalar bu kategoride bulunan ve Türkiye'nin ihracatı açısından dikkat çeken ürünlerin bazılarıdır.

Tarım ürünlerinde ise, tanınan tavizler sınırlı olmakla birlikte, taraflar iki ülke tarım ürünleri ticaretinin gelişimini ve çok taraflı ticaret müzakerelerinin sonuçlarını göz önünde bulundurarak, STA çerçevesinde oluşturulacak olan Ortak Komite bünyesinde birbirlerine daha ileri tavizler tanıma imkanlarını inceleyecektir.

Diğer taraftan AB-Fas arasında 1995 yılında imzalanmış olan Avrupa Akdeniz Ortaklık Anlaşması çerçevesinde, Fas hassasiyetlerine göre altı listede topladığı ürünlerin gümrük vergilerini en geç 2012 yılına kadar AB'ye karşı sıfırlayacaktır. Türkiye'nin ihracat potansiyelinin yüksek olduğu ürünlerin önemli bir kısmı için Fas

AB'ye indirimleri 2003 yılında başlamıştır. Örneğin, tekstil ve konfeksiyon ürünleri %10'luk dilimler halinde indirilmeye başlanmıştır.

TÜRKİYE-FAS TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye – Fas İkili Ticareti (1000 USD)				
	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1995	67.269	52.476	119.745	14.793
1996	52.290	82.116	134.406	-29.826
1997	51.905	52.597	104.502	-692
1998	99.427	46.896	146.323	52.531
1999	90.444	44.469	134.913	45.975
2000	70.413	71.466	141.879	-1.053
2001	98.149	38.194	136.343	59.955
2002	131.936	68.315	200.251	63.621
2003	179.603	76.989	256.592	102.614
2004	329.486	99.472	428.958	230.014
2005	370.825	143.231	514.056	227.594
2006	551.377	173.902	725.279	377.475
2007	721.595	198.460	920.055	523.135
2008	957.782	360.520	1.318.302	597.262
2009	600.638	234.727	835.365	365.911
2010	623.957	396.797	1.020.754	227.160
2011	920.934	419.945	1.340.879	500.989

Kaynak: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu

2011 yılında Türkiye'nin Fas'a ihracatı bir önceki yıla nazaran yaklaşık 300 milyon dolar artışla 920 milyon dolar olarak gerçekleşirken ithalatı 23 milyon dolar artışla 419 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

İkili ticarete başlıca 10 fasıl (Bin dolar) İHRACAT 2010-2011

ÜRÜN ADI	2010	2011
Demir ve çelik	145.899.446	224.719.555
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	81.798.484	105.424.334
Kazan: makina ve cihazlar, aletler, parçaları	76.338.479	91.655.433
Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	66.032.816	80.258.009
Demir veya çelikten eşya	14.786.039	60.555.872
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlar	4.495.472	38.488.041
Örme eşya	30.232.759	31.919.386
Sentetik ve suni devamsız lifler	21.041.852	27.400.016

Plastik ve plastikten mamul eşya	15.366.382	24.491.567
Bakır ve bakırdan eşya	10.289.234	24.322.742
İLK 10 TOPLAM	466.270.963	677.746.914
DİĞER	157.686.462	243.187.711
ÜLKE TOPLAM	623.957.425	920.934.625

**İkili ticarete başlıca 10 fasıl (Bin dolar)
İTHALAT 2010-2011**

ÜRÜN ADI	2010	2011
İnorganik kimyasal müstahsallar,organik,inorganik bileşikler	136.069.286	115.031.607
Kurşun ve kurşundan eşya	9.447.091	50.965.538
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	51.536.014	46.897.626
Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	23.522.800	43.673.242
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	28.954.260	33.281.784
Odun hamuru: lifli selülozik maddelerin hamurları, hurdalar	42.752.506	32.267.746
Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	20.613.686	24.947.752
İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	1.778.367	18.991.930
Demir ve çelik	32.660.613	11.469.056
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	10.077.027	11.002.004
İLK 10 TOPLAM	261.739.150	337.562.747
DİĞER	135.058.764	82.382.579
ÜLKE TOPLAM	396.797.914	419.945.326

Fas'a ihracatımızda başlıca maddeler demir-çelik, motorlu kara taşıtları, makine ve cihazlar, pamuk ve pamuk ipliği, örme eşya, elektrikli makine ve cihazlar olurken, ithalatımızda ise inorganik kimyasallar, motorlu kara taşıtları, odun hamuru, örülmemiş giyim eşyası başlıca maddeler olmuştur.

KARŞILIKLI YATIRIMLAR

Hâlihazırda Fas'ta yerleşik toplam 61 tane Türk firmasının büyük bir bölümü, müteahhitlik-müşavirlik hizmetleri ile bir kısmı da ithalat ve ihracat ile uğraşmaktadır. Rabat Ticaret Müşavirliğimizden alınan bilgilere göre Fas'taki Türk yatırımlarının

toplam tutarı 245 milyon dolar olup, bu yatırımlarla 6000 Faslıya istihdam sağlanmaktadır.

2002'den 2010 yılına kadar Fas'tan Türkiye'ye doğrudan yatırım gerçekleşmemekle birlikte Aralık 2010 itibariyle 22 adet (büyük çoğunluğu toptan ve perakende ticaret sektöründe) Fas sermayeli şirket Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Söz konusu şirketlerin sermaye büyüklüğü 200.000 ABD \$'ından küçüktür.

Fas ile 08.04.1997 tarihinde Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmış olup, anılan Anlaşma 31.05.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Anlaşma, "Adil ve Eşit Muamele", "Ulusal Muamele", ve "En Çok Kayrılan Ulus Muamelesi" ilkelerini; tahkim seçenekleri ile yöntemlerini ve gelir transferine ilişkin hususları ayrıntılı olarak tanımlayarak, Türk girişimciler için Fas'ta, Fas girişimcileri için ise Türkiye'de güvenli bir yatırım ortamına dönük siyasal altyapı sağlamaktadır.

3 Mart 2011 tarihinde Rabat'ta imzalanan Karma Ekonomik Komisyon 9. Dönem Toplantısı Protokolünde ise Fas Yatırımları Geliştirme Ajansı (AMDİ) ile Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım (ISPAT) ajansı arasında iki ülke arasındaki ekonomik tamamlamaya ve gelecek vaat eden sektörlerde ortak yatırımların teşvikine hizmet edecek ve yatırım alanındaki işbirliğinin pekiştirilmesine yönelik Mutabakat Zaptı imzalanmasına karar verilmiş, 21 Kasım 2011 tarihinde söz konusu Mutabakat Zaptı iki taraf arasında imzalanmıştır.

KEK toplantısında alınan diğer bir karar, iki ülke arasında yatırımların artırılabilmesi adına ortak bir Yatırım Çalışma Grubunun Kurulması ve bahsi geçen grubun AMDİ ve ISPAT dışında diğer yatırım aktörlerini ve işveren çatı kuruluşlarını bünyesinde toplaması kararlaştırılmıştır. Toplantı sonrasında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Türk tarafı listesi Fas tarafına iletilmiştir. Söz konusu ortak yatırım çalışma grubunun Fas tarafının listesinin oluşmasının devamında toplanması beklenmektedir.

MÜTEAHHİTLİK İLİŞKİLERİ

Türkiye Müteahhitler Birliği (TMB) üyesi firmalar, Fas pazarına 1995 yılında girmişlerdir. Ancak daha sonra 2002 yılına kadar TMB üyesi firmalar tarafından Fas'ta herhangi bir proje üstlenilmemiştir. Türk müteahhitlik firmaları tarafından bugüne kadar 40 proje üstlenilmiş olan Fas'ta üstlenilen işlerin toplam değeri 2,4 milyar ABD Dolarını aşmıştır.

Bu tutar, Türk müteahhitlik firmalarının Afrika ülkelerinde üstlendikleri işlerin yaklaşık %5'ini oluşturmakta olup, Fas bu yapısı ile Afrika ülkeleri arasında Libya ve Cezayir'in ardından 3. sırada yer almaktadır.

İhale rejimi uluslararası katılıma açıktır. Bu durumun bir sonucu olarak ülkede 2000'li yıllardan itibaren inşa edilen otoyollarının önemli bölümü Türk müteahhit firmaları tarafınca gerçekleştirilmiştir. Yine Fas'ın tek büyük rafinerisi olan Muhammediya şehrinde bulunan SAMİR tesislerinin de modernizasyon çalışmalarının önemli bir bölümü bir firmamız tarafından yapılmaktadır.

Fas'ta son dönemde büyük gelişme kaydeden sektörde önemli fuarlar düzenlenmektedir. Firmalarımız tarafından da etkin katılım sağlanan bu fuarların en

önemlileri; her yıl dönüşümlü olarak Kazablanka şehrinde düzenlenen Salon International du Batiment (SIB) ve Construmar fuarları, yine Kazablanka'da BTP Expo fuarı ve Agadir şehrindeki Batexpo fuarıdır.

Son dönemde alınan en büyük projelerden biri ise Yapı Merkezi firması tarafından üstlenilen Kazablanka tramvay hattı inşası projesidir.

FAS İHALE VE VERGİ MEVZUATI

Vergi ve ihale mevzuatı hakkında değerlendirme yapmadan önce Fas'ın Fransız etki bölgesi içinde kalan bir Arap/Afrika ülkesi olması nedeniyle tüm mevzuatın ve devlet dairelerinde geçerli olan dilin Fransızca ya da Arapça olduğunun hatırlanması gerekmektedir. Bu nedenle ülkede İngilizce bir kaynak bulmak son derece zordur. Dolayısıyla ülkede faaliyette bulunan firmalarımızın da üstlendikleri projelerde öncelik verdiği üzere, ihaleler alanında ya da vergi tahakkukuna neden olacak bir faaliyette bulunmadan önce bu iki dilden en az birini bilen personel istihdamı büyük önem taşımaktadır.

İhale Mevzuatı : Kamu eliyle önemli yatırım faaliyetleri gerçekleştirilen Fas'ta ihaleler suretiyle yapılan alımlar ülkenin GSYİH'nin yüzde 15'ine, yaklaşık 120 milyar Dirhem'e (11 milyar Euro) ulaşmaktadır.

Ülkenin Hazine İdaresi (Trésorerie Générale du Royaume-TGR) ihalelerin ve bu kapsamda yapılan harcamaların mevzuata uygunluğunu denetlemekle yükümlü olan kurumdur. Buna ilave olarak Sayıştay ve Bölgesel Saymanlıklar da denetim faaliyeti yürütmektedirler. Ayrıca, ihale mevzuatı, açılan ihalelerin şartnameleri gibi konularda görüş bildiren değişik kamu kurumu temsilcilerinden oluşan Piyasa Komisyonu adlı bir kurum da mevcuttur.

Ülkede tek bir kamu ihale kurumu bulunmamaktadır. Bakanlıklar, kamu kurumları ve yerel yönetim kuruluşları (belediyeler, valilikler) alımlarını kendileri yapmaktadırlar. Bakanlıklar açtıkları ihaleleri kendileri onaylamaktadırlar. Belediye ihalelerinde onay merci valinin başkanlığındaki kurullarıdır.

Fas, 2007 yılında 2-06-388 sayılı yönetmelikle (19/10/2007 tarihinde) yürürlüğe giren yeni ihale mevzuatına göre bu tarihe kadar konuya ilişkin hükümler içeren çok sayıdaki değişik mevzuatı yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çerçevede, sistem basitleştirilerek, kamu alımlarında daha şeffaf ve rekabete açık bir düzenlemeye geçilmesi hedeflenmiştir. Yeni mevzuatta ülkemizde de uygulanan yarışma usulü, pazarlık usulü gibi değişik kamu alımı türleri benimsenmiştir.

Yeni düzenlemeye göre kamu alımları asgari 21 gün önce gazetelerde duyurulmak zorundadır. Ayrıca internet üzerindeki kamu ihale portalı (www.marchespublics.gov.ma) şeffaflığın temininde önemli bir araç olarak hayata geçirilmiştir. Bu adresten ihale duyurularına ulaşılabilirdiği gibi usuller hakkında bilgi almak mümkündür. Buna ilave olarak proje sahibi olan kamu kurumları da ihale ilanlarını kendi internet sitelerinde duyurmaktadırlar.

Vergi Sistemi: Ülkenin vergi sistemi dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Dolaysız vergilerin başında gerçek kişi vergi mükelleflerinden alınan gelir vergisi gelmektedir. Ücretlerden, serbest meslek gelirlerinden, gayrimenkul irat

gelirlerinden ve tarımsal üretim gelirlerinden alınan gelir vergisinde baremler aşağıdaki gibidir;

- 0 - 28 000 Dirhem gelir %0 gelir vergisi
- 28 001 - 40 000 Dirhem gelir %12
- 40 001 - 50 000 Dirhem gelir %24
- 50 001 - 60 000 Dirhem gelir %34
- 60 001 - 150 000 Dirhem gelir %38
- 150 000 Dirhem üzeri gelir %40.

Ücret üzerinden alınan vergilerde öğrenci bursları, gıda yardımları gibi muafiyetler bulunurken, serbest meslek gelirlerinden alınan vergilerde Tanger Serbest Bölgesinde yerleşik firmaların gelirleri, ihracatçı firmaların ilk beş yıllık gelirleri gibi muhtelif muafiyet uygulamaları bulunmaktadır. Gayrimenkul irat gelirlerinin de aynı şekilde yüzde 40'lık bölümü vergi matrahı hesabında dikkate alınmamaktadır.

Diğer bir dolaysız vergi türü tüzel kişi vergi mükelleflerinden tahsil edilen kurumlar vergisidir. Genel vergi oranı 2009 yılı için yüzde 30'dur. Bankalar ve finans kurumları için bu oran yüzde 37 olarak belirlenirken, farklı durumlar için değişen vergi oranları tespit edilebilmektedir. Örneğin yurt dışında yerleşik şirketlerin ülkede gerçekleştirdikleri faaliyetlerden iş akdine bağlı olarak yüzde 8'lik maktu bir vergi tahsilatı yapılmaktadır. Hizmetler için ise yüzde 10 oranında bir kaynaktan kesinti söz konusu olmaktadır.

Bu vergilere ilave olarak ülkede mesleki faaliyette bulunan herkesten yerli-yabancı, özel veya tüzel kişi ayrımı göstermeksizin tahsil edilen İşyeri Rüsumu (Tax Professionnelle-T.P.) adlı ilave bir vergi bulunmaktadır. Söz konusu rüsum, mesleki faaliyetin yapıldığı işyerinin yıllık kira bedeli üzerinden hesaplanmaktadır. Oranlar kira bedeli büyüklüğüne bağlı olarak; birinci kategori için yüzde 30, ikinci kategori için yüzde 20, üçüncü kategori için yüzde 10 olarak tespit edilmiştir. Kategoriler her yıl için arsa bedeli, bina maliyeti gibi unsurlar üzerinden hesaplanmaktadır.

Ülkede uygulanan en önemli dolaylı vergi türü KDV'dir. Genel KDV oranı yüzde 20'dir. Çay, tereyağı gibi bazı gıda ürünleri ile elektrik, güneş ısıtıcıları gibi bazı kalemlerde bu oran yüzde 14'tür. Geniş tüketim kalemleri için (su, ilaçlar, okul malzemeleri vb.) yüzde 7'lik ikinci bir indirimli tarife mevcuttur.

Yabancı yatırımcılara sağlanan vergi ve benzeri avantajlar ise genel olarak;

- 27 milyon Euro üzerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına, 250'den fazla kişi istihdam edilmesi, teknoloji transferini yapılması ve çevrenin korunmasına katkı sağlaması kaydıyla devlet tarafından arsa bedelinin yüzde 20'si ve toplam yatırımın yüzde 5'ine kadar altyapı yatırımı teşviği sağlanmaktadır.
- Belirli sektörlerde yapılan (tekstil-hazırgiyim, otomotiv yedek parça, elektronik, nanoteknoloji, mikroelektronik/biyoteknoloji, uçak ve havacılık sektörleri) 5 milyon Dirhem (yaklaşık 500 bin Euro) üzerindeki yatırımlarda ise makine ve teçhizatın da asgari 2,5 milyon Dirhem tutması kaydıyla Hassan II adlı kamu fonundan destek sağlanmaktadır. Bu destek, yatırımın toplam bedelinin yüzde 10'unu ve 20 milyon Dirhemi aşmamak kaydıyla, üretim tesisi bedelinin

yüzde 30'u ve makine ve teçhizatın yüzde 10'unun karşılanmasından oluşmaktadır.

- Kalkınmada öncelikli belirli bölgelerde yapılacak ihracata yönelik yatırımlar için beş yıl süreyle gelir ve kurumlar vergisinde yüzde 50 indirim uygulanmaktadır.

Yatırımlar

Fas'daki Türk yatırımlarının 200 milyon dolar düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Fas'da yerleşik Türk firmalarının sayısı 70'e yakındır. Fas'daki Türk yatırımları inşaat makineleri, gıda, tekstil, süpermarket zinciri, mobilya alanlarında yoğunlaşmaktadır.

FAS'TA YERLEŞİK BELLİ BAŞLI TÜRK FİRMALARI

No	FİRMA	FAALİYET
1	BİM	Supermarket zinciri
2	COURANT BLEU	Plastik ürünler imalatı
3	Cromevier S.A.R.L.	Mutfak lavabosu ve evye üretimi
4	Galaksika Maroc	Ev tekstili üretimi
5	Hobi Mobi	Hediyelik Eşya, züccaciye, mobilya, küçük ev aletleri ithalatı ve dağıtımı fırın imalatı
6	Istanbul Cheese	Krema, peynir, meyve suyu, tereyağı
7	Jamalek S.A.R.L. (Trade Mark: VITA)	Sabun ve ıslak mendil
8	MAR STAR	Bisküvi üretimi
9	Mert Fonderie Maroc	Döküm
10	MT Plastiques Sarl	Plastik geri dönüşüm
11	N'ka Industrie S.A.R.L.	Otel, restoran ve kafeler için mobilya üretimi
12	Riad L'Fakia	Türk şekerleme ürünleri ve kuruyemiş
13	Rimay-Cazavis	Vida üretimi ve ticareti
14	Sultangaz S.A.R.L.	Ocak, Küçük Fırın İmalatı, Kuru Gıda, Züccaciye İthalatı
15	Univers Acier	İnşaat Demiri, Köşebent, Kare demir
16	UNLUER MAROC -Nouveaux Abattoirs de Casablanca	Mezbaha işletmeciliği
17	ZORLU S.A.R.L.	Düğme üretimi, konfeksiyon malzemeleri satışı

Kaynak: T.C. Rabat Ticaret Müşavirliği

TURİZM

Türkiye ile Fas arasında 27 Ağustos 1992 tarihinde Rabat'ta imzalanan bir Turizm İşbirliği Anlaşması mevcut olup bu Anlaşma özetle;

- İki ülke arasında turistik ilişkilerin teşvik edilmesi,
- Turizm teşekkülleri arasında işbirliğinin sağlanması,
- İki ülke arasındaki seyahat formalitelerinin kolaylaştırılması,
- Turizm alanında bilgi deneyim ve dokümantasyon değişim gibi konuları içermektedir.

Öte yandan Fas'tan ülkemize yıllar itibarıyla gelen turist sayısı aşağıda yer almaktadır:

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Gelen Turist (kişi)	15.387	24.914	30.422	2 990	3 419	5 104	3.917

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

TÜRK-FAS İŞ KONSEYİ

Muhatap Kuruluş : Fas Firmalar Konfederasyonu

Türk Tarafı Başkanı : Banu Anıl

Firma ve Ünvanı : Koçlu & Antonetti Hukuk Bürosu, Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı

Karşı Kanat Başkanı : Youssef Rouissi

Firma ve Ünvanı : Attijariwafa Finans Bankası, Müdür

TÜRKİYE – FAS EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR İŞ KONSEYİ GÖRÜŞLERİ

- Öncelikle elektronik, kimya / ilaç, yarımamul tekstil ürünleri, demir-çelik, çimento, tarımsal-gıda, makine, oto yan sanayi, inşaat malzemeleri gibi sektörler ülkede Türk firmaları için önemli ticaret imkanları sunmaktadır. Ayrıca Fas'ın Gabon, Sudan gibi bazı Afrika ülkeleri ile tercihli ticaret anlaşmaları bulunmaktadır ve Fas Eximbank'ı SMAEX bu ülkelere yönelik ihracatın % 75'ini sigortalamaktadır. Bu itibarla iki ülke arasında ticaretin yanısıra sınıai işbirliğinin de teşvik edilmesinde yarar görülmektedir.

Bu çerçevede, Türk firmalarının Faslı firmalar ile kuracakları ortaklıklar sayesinde bu imkandan da yararlanmaları sözkonusudur. Bu tür ortaklıklar aynı zamanda Türk firmalarına pazarı yerinde izleme ve böylece Fransız, İtalyan, İspanyol ve Portekizli firmalar ile daha rahat rekabet edebilme imkanı verecektir.

- Fas'da halihazırda toplu konut projeleri Türk taahhüt firmaları açısından önem arzedecek fırsatlardır. Fas'ta taahhüt alanında karlı bir diğer konu da çok teşvik sağlanması nedeniyle turizm projeleridir. Fas'da devlet projelerinden çok, özel yatırımlar ve imtiyaz projeleri firmalar açısından fırsatlar sunmaktadır. Özellikle şehirlerin su, elektrik dağıtım, çöp yönetim konularının özelleştirilmesi yönünde ihaleler açılmaktadır.
- İki ülke arasında doğrudan deniz taşımacılığının olmaması navlun fiyatlarını ve sevkiyat süresini yukarı çekmektedir. Bu çerçevede, doğrudan deniz hattının kurulması yolunda girişimde bulunulmasının ticaret hacmini arttırıcı bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Öte yandan Fas ile gemi inşa, bakım onarım gemi sökümü, makine teçhizat konularında işbirliği firmalarımız için iyi bir fırsat olarak görülmektedir.
- İnşaat demiri sevkiyatlarında malzemelerden limanda numune alınması ve bunların teste gönderilmesi gerekmekte olup test sonuçlarına göre malzemelerin Fas'a girişine onay verilmekte, söz konusu test sonuçlarının gelişi uzun sürebildiğinden malzemelerin limanda bekletilmesi yüksek ardiye maliyetlerine yol açmakta, ihracatçı firmalarımız da gerek malzemelerin red riskinden gerekse yüksek ardiye maliyetlerinden dolayı inşaat demiri sevkiyatlarına yanaşamamaktadır.

Faydalı Olabilecek İnternet Adresleri:

Fas Gümrükler İdaresi: <http://www.douane.gov.ma/web/quest>
 Fas Kamu İhaleleri Sitesi: www.marchespublics.ma
 Fas Yatırım Geliştirme Ajansı (AMDI): www.invest.gov.ma
 Fas Firmalar Konfederasyonu: www.cgem.ma

Faydalı Adresler:

T.C. Rabat Büyükelçiliği
 Tel: +212 537 66 15 22
 Faks: 212 537 66 04 76
 E-mail: ambassade.rabat@mfa.gov.tr

T.C. Rabat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği
 Tel: 00 212 537 76 76 01
 Faks: 00 212 537 76 76 42
 E-mail: dtrab@menara.ma

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU
 FOREIGN ECONOMIC RELATIONS BOARD

TOBB Plaza Harman Sok. No:10 Kat:5 34394 Esentepe-Şişli İstanbul
 Telefon: 0 212 339 50 00 (pbx) Faks: 0 212 270 30 92
 0 212 270 41 90 (pbx) E-mail: info@deik.org.tr

Web: www.deik.org.tr
 Yönetim Kurulu Başkanı: M. Rifat Hisarcıklıoğlu
 İcra Kurulu Başkanı: Rona Yırcalı
 Genel Sekreter: Bahri Can Çalıcıoğlu

TOBB, AHD, AMPD, ASKON, GİSBİR, GYİAD, GYODER, İKV, İMSAD, İNTES, MOSDER, MÜSİAD, TBB, TESK, TİM, TKBB, TMB, TMMMB, TSRSB, TEPAV, TSPAKB, TURAB, TÜBİSAD, TÜGİAD, TÜGİK, TÜMSİAD, TÜRKONFED, TÜROFED, TÜRSAB, TÜSİAD, TYD, UFRAD, UND, YASED